

Етюд 14. ДІАЛОГ З ТЕКСТОМ

Від частого повторення загальновизнані положення догматизуються, починають сприйматися як «загальні місця», що вживаються за інерцією і не забезпечують сприйняття повноти тієї суті, для вираження якої вони мають служити.

Серед таких положень можна назвати принцип вивчення літератури як мистецтва слова, діалог з текстом при його читанні, цілісний аналіз твору тощо.

Відповідь на ці проблеми лежить у площині мистецької сутності літератури, спільної для літератур усіх народів і всіх епох. А відтак вона зумовлена самим розумінням художності як феномена особливої словесно-текстової цілісності, у якій ціле виражає смисл, що є надсумарним, більшим від суми змістів частин, із яких воно складається. Відкриття ж цього цілісного смислу є результатом взаємодії художнього тексту і духовного досвіду реципієнта.

Саме ця взаємодія і є діалогом з текстом, в результаті чого відкривається його підтекст, - те, що не названо словами, але в чому й полягає суть естетичного відкриття автора.

Механізм дії цього діалогу має різний характер - в залежності від змісту і особливостей тексту і рівня розвитку сприймання читача. Це може бути проста констатація факту, коли сприйнята лише буквальна інформація, яку в лінгвістичному аналізі називають змістово-фактуальною¹.

В оповіданні Г. Тютюнника «Климко» розповідається про долю хлопчика, який під час війни ходив по сіль і загинув.

Тут фактично немає діалогу з текстом. Його зміст сприйнятий як однозначна інформація про факт - без вираження ставлення до неї, розуміння духовного смислу, що виражає твір.

А ось інший приклад. **В оповіданні «Климко» автор зображує доброго і мужнього хлопчика, який заради того, щоб допомогти дорогим йому людям, пішов у далеке місто по сіль а при поверненні був убитий. Дуже жаль Климка.**

Тут уже є спроба аналізу. Текст автора викликає думки юного читача, який оцінює мотиви дій героя оповідання, виражає своє ставлення до нього. А все це – елементи діалогу з

---

¹ Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического анализа. - М.: Наука, 1981. - С. 26-50.

текстом. Цей діалог зумовлений спробою осмислити своє розуміння трагічної події і ті почуття, які викликає доля героя.

Розглянемо третій приклад.

Письменник показує, як розумний і добрий хлопчик іде в далеке місто, щоб дістати солі, бо його улюблена вчителька залишилась з маленькою дитиною і без хліба, і без солі - все відібрала у неї війна. Климко повертався із далекого Слов'янська із сіллю, але біля рідного міста був убитий чергою із поліцейського автомата.

Добре і щире серце хлопчика і жорстокість війни - несумісні. Автор не каже цих слів, але їх промовляє весь зміст тексту цього гіркого і правдивого твору про подвиг любові і злочин війни.

Це вже не просто переказ сказаного у творі, а бачення того смислу, що є результатом діалогу душі читача з душею тексту. В конкретності образів і подій побачено художнє узагальнення злочинної суті війни, її ворожість життю і людським прагненням до добра і щастя.

Розглянемо інші приклади.

Зустрічаючись із героями «Майстра і Маргарити» М. Булгакова і опираючись на свій досвід пізнання життя, читач відкриває той не названий словами смисл, який виражають образи і ситуації твору:

– Замість нового пришествя Христа, на яке надіялись люди, у Москву явився із своєю свитою Сатана;

– Саме він править бал, де зібрано все зло, відоме світові;

– Люди не стали кращими, а зло стало ще більш витонченим, світ погряз у ньому, і подолати його може лише творчий дух людини, - тому й рукописи не горять і на тлі світового зла прекрасними у своїй творчій потенції виступають герої, іменами яких названо твір;

– Трагедії сучасного світу виступають як відгомін далекої біблійної трагедії, коли Син Божий був осуджений і розп'ятий людьми;

– Понтій Пілат бачив, що перед ним ні в чому не винна людина, але затвердив рішення про страту Ієшуа Га-Ноцрі - через страх за себе, а гріх боягузтва - найстрашніший, тому, робить висновок читач, - його й на одну ніч не відпустили від спокути за зроблене;

– Окремі літературознавці думали, що це твір - Євангеліє, яке прославляє Сатану, але уважний читач відкриває у зображеному - в ситуаціях, образах, подіях - те, що не названо словами, а є результатом діалогу душі читача з душею автора:

крізь простоту, уважність до людини, ненав'язливість Га-Ноцрі промовляє Божественна мудрість добра і його неагресивна сила;

– Тому навіть Сатана виконує те, що вважає необхідним Ієшуа; людина в своєму вічному русі до обраної мети завжди стоїть перед вибором між полюсами добра і зла;

– Цей вибір визначає сутність людини, її моральний світ.

Подивимось і на таке:

Страшна сила стихії - білої тиші, коли при морозі понад 60 градусів мовби завмирає все - і дерева, і сніги, і повітря. Цю силу зображує Джек Лондон в оповіданні «Біла тиша».

І коли читач уявить її і людей, що крізь цю стихію добираються до рідних осель, почне співчувати їм, - трапляється нове лихо: від подиху вітру падає мертва, суха сосна і завдає смертельної рани одному з героїв оповідання - Мейсону. Залишитися з ним, приреченим на смерть, неможливо - харчів є лише на 2 дні, а попереду ще сотні кілометрів важкого шляху... А дружина Мейсона чекає дитину, йде із останніх сил...

Здається, що виходу немає. Але його знаходить поранений Мейсон. Це страшний вихід. Він просить зважитись на це свого друга Кіда. І той всупереч своїм почуттям, всупереч усьому поклику свого серця, виконує прохання Мейсона: серед білої тиші страшно і голосно звучить постріл. Постріл в ім'я життя, в ім'я спасіння живих - майбутнього сина Мейсона, його дружини. Це факти тексту. А в діалозі з текстом читач відкриває підтекст - людина сильніша від стихії білої тиші і здатна подолати і біль, і душевну муку, коли цього вимагає високий імператив захисту добра, життя, того найсвятішого, що визначає людяність людини.

І в цьому - високий і трагічний подвиг дружби.

Цього не сказано словами тексту. Але в цьому - та духовна сутність, яку відкриває читач в результаті діалогу з текстом.

Наведені приклади показують, що діалог з текстом може виступати:

– як сприйняття буквального змісту, коли читач не проникає в підтекст, у те, що не названо словами;

– як спроба узагальнити в міркуванні буквальний зміст прочитаного;

– як осмислення мови зображених подій та образів, проникнення в авторське відкриття духовних сутностей буття людини в світі.

У цьому плані діалог з текстом перегукується з рівнями сприймання твору, про які згадує Т.Д. Полозова, зі здатністю відкривати концептуальний, підтекстовий зміст, про який йдеться у згаданій вище роботі І.Р. Гальперіна.

Зроблений нами висновок перегукується із критеріями естетичного сприймання Н.Д. Молдавської, яка виділяє як показник естетичного розвитку образу конкретизацією та образне узагальнення².

Образна конкретизація розглядаються при цьому як здатність розуміти той особливий, прирощений зміст, якого набуває окреме слово, образ у контексті твору, а образне узагальнення - той загальний художній смисл, що виступає як авторське відкриття духовних сутностей світу.

Мабуть, було б доречним в анотаціях до розділів і тем програми з літератури не просто називати певне коло суспільних явищ, що зображені автором, а й чіткіше визначати ті духовні проблеми, які ставить і вирішує письменник.

Ми багато років вивчали «Капітанську дочку» О. Пушкіна, як твір написаний для широкого змалювання образу Пугачова, чого не дозволила зробити цензура в «Історії» про його повстання, яку написав О. Пушкін раніше. Дійсно, про Пугачова у творі сказано багато, його образ осмислено глибоко і всебічно, але навіть у тому портреті, що поданий в «Капітанській дочці» немає жодної риси, якої не було б у написаній раніше «Історії».

Мабуть, недаремно перше, що бачить читач, починаючи знайомство з пушкінським твором, слова «Бережи честь змолоду», герой повісті у першому самотійному вчинку програє сто рублів - а це борг честі, і він його віддає, незважаючи на протест свого слуги Савельїча.

Він не може допустити, щоб у його присутності ображали честь коханої - і викликає Швабрина на дуель. Цього вимагає його людська честь. Вона дорожча від життя, і треба і - по-іншому не можна - ризикувати навіть самим життям, відстоюючи честь людини. Так чинить герой Пушкіна.

Чість як вищий вияв людської самоповаги, сутності людини, її моралі... це те, що вимагає чинити тільки так, як підказує саме ество людське, бо по-іншому людина не може, вона не була б собою, людиною, яку звикла бачити в собі.

Це не ті моральні вчинки, які робить раціоналіст, який засвоїв певні правила і не хоче їх порушувати, бо це викличе осуд інших. Така мораль на основі розрахунку, хитрості - не робить людину моральною. Більше того, вона сама є виявом аморальності.

Пушкінський герой - людина честі і не може порушити військової присяги, порушити слова.

---

² Молдавская Н.Д. Литературное развитие школьников в процессе обучения. - М.: Педагогика, 1976. - 224 с.

Коли він одержав лист із Білогорської кріпості і довідався про насильство над коханою людиною, він з усіх сил прагне їй допомогти. Цього вимагає його людська честь.

- Що робити Гриньову? - думає читач, - офіційний обов'язок офіцера не дозволяє їхати в Білогорську кріпость, зайняту повстанцями Пугачова, а обов'язок честі вимагає не залишити у біді кохану людину... І з напругою серця і розуму читач сприймає рішення героя - почуття честі перемагає. Він по-іншому вчинити просто не може.

Почуття людської, чоловічої честі не дозволяє Гриньову на суді згадувати ім'я Маші Миронової, і він терпить муки, несправедливо осуджений, але не хоче бути причиною нових страждань дівчини, яка і так зазнала великого лиха.

Так відкривається, що книга Пушкіна - це книга про високу людяність, чоловічу і офіцерську честь, дотримання якої допомагає чесно виконати і обов'язок людини - в складний і суворий час повстання Пугачова, - саме до такого прочитання твору спонукає уважний діалог із фактами, деталями, подіями твору, розкриття їх смислу.

Ми звикли, що хімію треба вчити, запам'ятовувати факти, формули, відомості і т.д. Так само треба вчити математику, біологію і т.д. За інерцією ми прагнемо вчити і літературу, - коли народився автор, які написав твори, про що? - про війну 1812 року, про будівництво електростанції, про життя села і т.д.

І непомітно відходимо від головного - що в долі людській відкрив письменник, чим збагатив він наше розуміння людини, суть її людяності і смислу її життя, її призначення, її духовних якостей ...

А без цього література не виробляє тих узагальнюючих поглядів, почуттів і переконань, які роблять її людинознавством.

«Війна і мир» Л. Толстого - це не історія війни 1812 року, а книги про випробування духовних сутностей людини війною, книга про спустошливу інерцію великосвітського побуту, спасіння від якого автор бачить у здатності ввібрати в себе поезію народної духовності (Наташа), пізнати вищий смисл буття людини і природи (Князь Андрій), відчутти свою відповідальність перед народом (П'єр).

А найглибшим дослідженням духовного воскресіння людини став роман письменника, що ввібрав десятки років його роздумів і пошуків. Роман, що так і названий - «Воскресіння» .

Отже, розглядуваний нами діалог виступає як взаємодія змісту тексту з духовним досвідом читача, в результаті якої реципієнту відкривається художній смисл твору. Це одночасно початок і завершальний етап художнього сприймання, що

виступає як ланцюжок - від слова до створених уявою образів і розкриття втіленого в них духовного смислу.

Діалог із прислів'ям та приказкою проявляється в ситуативному, раптовому сприйнятті не названого словами смислу. Коли кажуть: «На два двори гавкати», «у ліс дров не возять», «одна ластівка весни не робить» і т.д., кожен, хто володіє мовою народу, відчуває їх переносний, глибокий смисл і не потребує його розтлумачування. Навпаки, таке розтлумачування вбиває яскравість, гостроту вираженого в прислів'ї смислу.

Прислів'я виступає мовби тим каталізатором або ключем, що відкриває скарбницю народної мудрості, і смисл народного досвіду приходить до кожного реципієнта прислів'я як його відкриття. Їх духовну роль можна пояснити ідеєю колективного підсвідомого³, у якому зберігається досвід і мудрість народу, а прислів'я - ключ до нього. Можливо, це той перший, найменший за обсягом художній твір, з проникнення в смисл якого починається духовно-естетичний розвиток людини, її здатність вести діалог з текстом, сприймати і розуміти літературу як мистецтво слова⁴.

Діалог з текстом - діалог з письменником - це осмислення того, що і чому приніс у розуміння людини кожний з авторів, що їх вивчає учень.

Чому Леся Українка написала такі трагічні слова «Без надії сподіваюсь»; «чому люди бояться одержимих», безмежної любові, що горить у серці людським? Чи так буває тільки в книгах, чи в житті теж так: що виходить за межі звичного, - викликає страх і недовіру...

Що в розуміння людини, її долі приносить нам сьогодні Т. Шевченко? Що відкриває він у серці людей, - таке, що залишається вічним, незалежним від плину часу?

Відповіді на ці питання дає лише уважне читання творів, діалог з їх образами, з автором, в результаті якого відкривається те високе, глибоке, узагальнююче значення, в якому - відкриті автором, раніше не помічені іншими духовні сутності, необхідні для життя душі - як повітря, як вода, як сонце, як життя. І ці сутності приходять до читача, учня, і він робить духовні кроки і піднімається на все нові сходинки розуміння людини, світу і себе в ньому.

---

³ Найглибше це питання розкрито в книзі: Слоновьська Ольга. Слід невлучимого Протея. – Івано-Франківськ: Плай. - Коломия: Вік, 2006. - С. 335, 343, 386, 387.

⁴ Юнг побачив у підсвідомості сили темряви в Німеччині відповідного часу. Але в підсвідомості колективній – відображена і народна мудрість, досвід життя народу і його віри в добро і правду.